

*Zərifə Məmmədova & Süsən Səfərova**

İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi Haqqında Avropa Konvensiyasının 1 Saylı Protokolunun 1-ci Maddəsi ilə Əhatə Olunan Mülkiyyət Hüququ Sahəsində Qəbul Olunmuş Qərarların Müqayisəli Təhlili

Annotasiya

Məqalədə mülkiyyət hüququ çərçivəsində AIHM presedentlərinin təhlilindən bəhs olunur. Eyni zamanda, müvafiq məqalədə 1 saylı Protokolun 1-ci maddəsində nəzərdə tutulan mülkiyyətin anlayışının izah olunmasına çalışılmışdır. Habelə mülkiyyətə müdaxilənin növləri sadalanmış, müvafiq mövzuda həm Azərbaycan, həm də xarici ölkələrin təcrübələri araşdırılmış, bir sıra məhkəmə işlərinin müqayisəli təhlili aparılmış, eyni məsələ ilə bağlı qaldırılan iddiaların həlli zamanı mövcud fikir ayrılıqları və qərarların müxtəlifliyindən bəhs edilmişdir.

Abstract

The article is discussing analyzing of the ECHR's precedents in the context of property law. At the same time the meaning of property which includes in the Article 1 of Protocol No. 1 is tried to be explained in the current article. In addition, types of deprivation of property are mentioned, practices of Azerbaijan and foreign countries are examined, some cases which are relevant to the topic are compared, disagreements that arise on the same subject and the difference of the court's decisions are also discussed.

Giriş

İnsan hüquqlarının müdafiəsi kontekstində yeni hüquq sahələrinin yaranması, daim dəyişən və inkişaf edən ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi əsas məqsədlərdən birini təşkil edir. Hazırda bir çox yeni hüquq sahələrinin yaranması və onları tənzimləmə zərurətinin mövcud olmasına baxmayaraq təməl hüquq sahələrində onları əlaqələndirən zəruri problemlərin, ziddiyyətli məqamların olması faktı da inkaredilməzdir.

Öz təməlini ingilis hüquq sistemindən götürən, getdikcə kontinental hüquq sisteminə təsir göstərən presedent müasir hüquq nəzəriyyəsinə ən

* Ardıcıl olaraq, Bakı Dövlət Universiteti, Hüquq fakültəsi, 3-cü kurs, SABAH qrupları tələbəsi; Bakı Dövlət Universiteti, Hüquq fakültəsi, 2-ci kurs, SABAH qrupları tələbəsi.

aktual mənbələrdən hesab olunur. Məqalədə presedent hüququna Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi aspektindən toxunulmuşdur. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququ əksər ölkələrdə hüququn tətbiqi təcrübəsində xüsusi yer tutur. AİHM qərarlarından göründüyü kimi edilən müraciətlər sırasında ən mühüm məsələlərdən biri də mülkiyyət hüququ ilə bağlı yaranan mübahisələrdir.¹ Cəmiyyətin formalaşması ilə birlikdə yaranan və onunla birlikdə dəyişən, inkişaf edən mülkiyyət münasibətləri indinin özündə də mürəkkəbliyi ilə seçilir. Hazırkı dövrdə ən geniş münasibətlər dairəsinə daxil edilən mülkiyyət münasibətlərinə dar çərçivədə baxılması düzgün sayılmasa da, bu mövzuda müxtəlif fikirlər mövcuddur. Məqalədə 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi ilə əhatə olunan, mülkiyyətlə bağlı bir sıra mübahisəli məsələlərin müqayisəli təhlili aparılmışdır. Həmçinin, mülkiyyətdən məhrum etmənin növləri ilə əlaqədar AİHM-in qərarlarından meydana çıxan ziddiyyətli məqamlar, fikir ayrılıqları təhlil olunur, bu sahədə vahid tənzimlənməyə ehtiyac olduğu vurğulanır.

I. Presedent nədir?

Presedentə verilən bir çox anlayışa nəzər salsaq, ümumiləşdirilmiş formada deyə bilərik ki, presedent məhkəmənin mübahisələrin həll olunmasında istifadə etdiyi, eyni və ya oxşar münasibətləri tənzimləyən, o cümlədən gələcəkdə baş verəcək mübahisələrin həllində istinad edə biləcəyi yazılı hökm - məhkəmə qərarıdır. Bu anlayış özündə məhkəmələrin hüquq tətbiq etmə fəaliyyəti nəticəsində ortaya qoyduqları, qanunu şərh etdikləri və tətbiq etdiklərinə dair praktikanı əks etdirir. Ümumiyyətlə, presedentə yalnız keçmişə bağlı olan yanaşma - dünənin qərarının bu gün üçün qəbul edilməsi ənənəsi mövcuddur.² Lakin presedent yalnız keçmişdə qəbul olunan qərarlarındeyil, həmçinin gələcəyi düşünərək bu gün qəbul etdiyimiz qərarların da nəticəsi ola bilər.³

Presedenti hüququn mənbəyi kimi araşdırarkən onun hüquq sistemlərində fərqli mövqeyə malik olduğunu görürük. Roman-German hüquq sistemində daha çox tövsiyə xarakterli mənbə kimi tanınan presedentə Anqlo-Sakson hüquq sistemində bir qədər fərqli mənbə kimi yanaşılır.⁴ Məhkəmə qərar qəbul edərkən, adətən, əvvəlki məhkəmə qərarlarına əsaslanır və bununla da gələcəkdə yaranacaq hüquqi münasibətlərin həllinə birbaşa imkan yaradır.

Presedentlərin əhəmiyyətinə və hüquqi qüvvəsinə görə müxtəlifliyi məhkəmələrin qərar qəbul edərkən onlara yanaşmasına da təsir göstərir. Misal üçün, əgər qərar açıq-aşkar hüquqi məsələlərə tətbiq oluna və onları tənzimləyə bilərsə, məhkəmə hər bir halda bu qərarın tətbiqini nəzərdə tutur.

¹ Three Property Rights Judgments (2010), <http://echrblog.blogspot.com/2010/06/three-property-rights-judgments.html> (son dəfə ziyarət olunub: 14 dekabr, 2017-ci il).

² Frederick Schauer, *Precedent*, Stanford Law Review, 572, 573 (1987).

³ Yenə orada, 573.

⁴ John Bell, *Comparing Precedent*, 82 Cornell Law Review, 1243, 1248 (1996-1997).

Belə qərarlar məcburi xarakter daşıyır.⁵ Presedental təcrübəyə əsasən, ümumilikdə məcburi kimi qiymətləndirilən qərar müəyyən əsaslı səbəblər olduqda, tətbiq olunmaya bilər. Bu cür yanaşma presedentin məcburiliyini istisna etmir.⁶ Daha bir yanaşma isə presedentin qeyri-məcburi qüvvəyə malik olması ilə bağlıdır. Burada göstərilir ki, məhkəmənin həmin presedentə istinad etməsi onun qarşısında öhdəlik kimi qoyulmur. Məhkəmənin öhdəliyi sadəcə işin həllinə yönəlmiş qərar qəbul etməkdən ibarətdir.⁷

1950-ci il Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının (AİHK) 19-cu maddəsinə görə, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM) - Razılığa gələn Yüksək Tərəflərin bu Konvensiya və ona dair Protokollar ilə öz üzərlərinə götürdükləri öhdəliklərə riayət olunmasını təmin etmək məqsədilə yaradılan və daimi əsaslarla fəaliyyət göstərən regional beynəlxalq məhkəmə orqanıdır. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində böyük rola malik olmaqla, eyni zamanda Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasını tətbiq edən, Avropa Şurasına üzv dövlətlərin Konvensiyada əks olunan müddəalara və hüquqlara hörmətlə yanaşmasını və onlara əməl etməsini təmin edir. İnsan hüquqlarının qorunması sahəsində ən effektiv institutlardan biri hesab olunan AİHM presedent hüququnun inkişafında mühüm yer tutur. Məhkəmələrin bütün işlərdə qərar verərkən onun qərarlarına istinad edə bildiyi AİHM-in iş üzrə qərarları üzv olan dövlətlərin hüquq sistemlərinə təsir edir və nəticədə həmin dövlətlərdə müsbət mənada dəyişikliyə səbəb olur.⁸ Bu proses “precedent law”, bəzi mənbələrdə “case law” kimi də adlandırılır. Bir sıra xüsusiyyətlərinə görə AİHM presedent hüququ “ənənəvi” presedent hüququndan fərqlənir:

i. Anqlo-sakson hüquq sistemlərində konkret hüquq normaları mövcud olmadığına görə presedent hüququna əsaslanaraq məhkəmələr hüququn mənbəyi kimi əvvəlki qərarlara istinad edirlər. AİHM qərar qəbul edərkən konkret hüquq normalarına (Əsas İnsan hüquq və azadlıqlarının Avropa Konvensiyası və onun protokollarına) istinad edir.⁹

ii. Bundan əlavə, AİHM norma yaratma fəaliyyəti yoxdur. AİHM yalnızca İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi Haqqında Avropa Konvensiyası və onun protokollarına istinad edərək qərar qəbul edir. Ancaq bəzi dövlətlərdə məhkəmələrə bu səlahiyyət verilmişdir. Məsələn, Çex Respublikasında Konstitusiyaya Məhkəməsinə normativ hüquqi aktlar arasında

⁵ Charles L. Barzun, *Impeaching Precedent*, The University of Chicago Law Review, 1625, 1655 (2013).

⁶ Yenə orada, 1656.

⁷ Yenə orada, 1657.

⁸ Khamis Seyranov, *Literature Review Of Precedent Law Of The European Court Of Human Rights*, 2.

⁹ Yenə orada, 9.

ziddiyət yaranarsa yeni hüquq normasının yaradılması səlahiyyəti verilmişdir.¹⁰

iii. AİHM əvvəlki qərarları birbaşa tətbiq etmir, onu yalnız şərh edir və ya *opinio juris*¹¹ tətbiq edir. AİHM əvvəl qəbul olunmuş qərarı hüququn mənbəyi hesab edə bilməz. O yalnız məhkəmə işində mövcud olan hallarla bağlı əvvəlki qərarları şərh (interpretasiya) edə bilər.¹²

AİHM-in instansiya iyerarxiyasında yeri olmasa da, onun qəbul etdiyi qərarlar cavabdeh dövlətlər üçün məcburi xarakter daşıyır. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi AİHM yalnız Əsas İnsan Hüquq və Azadlıqlarının Avropa Konvensiyasına və onun protokollarında göstərilən normalara münasibətdə qərarlar qəbul edir. AİHM-in presedent hüququ geniş və hərtərəfli olduğuna görə məqalədə mülkiyyət hüququ sahəsində qəbul olunan qərarlara toxunacağıq.

II. İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi Haqqında Avropa Konvensiyasının 1 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsi

A. Mülkiyyətin anlayışı

*“Mülkiyyət və hüquqlar birlikdə yaranır və birlikdə yox olur”.*¹³

Jeremy Bentham

İbtidaidən mürəkkəbə doğru inkişaf edən cəmiyyətimizdə uzun əsrlərdən günümüzədək öz aktuallığı və xüsusi əhəmiyyəti ilə qalmaqda davam edən münasibətlərdən biri də mülkiyyət münasibətləridir. Mülkiyyət hüququ fərdin təbii hüquqlarından biridir. Hər bir şəxsə sosial sistem tərəfindən mülkiyyət hüququndan istifadə imkanı verdiyi açıq-aydın nəzərə çarpır. Mülkiyyətin konseptini başa düşmək üçün ən vacib məqamlardan biri də ona ümumi hüquq və milli hüquq sistemlərinin qarşılıqlı müqayisəsi kontekstində nəzər salmaqdır. Hər iki hüquq sisteminin özünəməxsus mülkiyyət konsepti anlayışı var. Kontinental hüquq sistemində, xüsusilə, XIX əsrdə mülkiyyət şəxsin öz əmlakına sahiblik hüququnun qorunmasına əsaslanırdı. XIX əsr boyunca bu anlayışın daha da möhkəmlənərək bir sıra Avropa dövlətlərində məcəllələşdirildiyinin şahidi oluruq. XX əsrdə mülkiyyətin “qoruyucu” rolunun getdikcə azaldığı müşahidə olunsa da, bu

¹⁰ Yenə orada 9.

¹¹ *Opinio juris* dövlətin praktiki olaraq tətbiq etdiyi müəyyən öhdəliklərə olan inamında öz əksini tapır. Ətraflı bax: ICJ, North Sea Continental Shelf (Germany/Denmark; Germany/Netherlands), Merits, Judgment (20 February 1969), 1969 ICJ Reports 3, 44.

¹² Seyranov, yuxarıda istinad 8, 9.

¹³ Frank Sargent Hoffman, The right to property, *International Journal of Ethics*, 32, (1909).

anlayış öz prioritetliyini roman-german hüquq sistemində hələ də saxlamaqdadır.¹⁴ Anqlo-sakson hüquq sistemində isə mülkiyyət üçün ümum qəbul olunmuş anlayış və ya xüsusi termin müəyyən edilmədiyindən mülkiyyətə onlarla anlayışın verilməsi, eyni zamanda müxtlif aspektən yanaşılması normal hal kimi qiymətləndirilir. Kontinental hüquq sistemində görə əmlakın sahibi ondan sərbəst şəkildə istifadə imkanına malik idisə, ingilis hüquq sistemində görə ayrı-ayrı şəxslərin bu cür hüquqa malik olması məqbul hesab edilmirdi. XVIII- XIX əsrlərdə mülkiyyətə belə nisbi anlayışın verilməsi dövlətlərin praktikasından irəli gəlirdi və kontinental hüquq sistemi ilə müqayisədə ingilis hüquq sistemində mülkiyyətin qorunması getdikcə daha mütləq və ənənəvi sistem formalaşdırmışdır.¹⁵

İnsan hüquqları kontekstində mülkiyyət dedikdə, hər bir fərdin öz mülkiyyət hüququndan sərbəst istifadəsi zamanı dövlət tərəfindən edilən hər hansı müdaxilənin yolverilməzliyi başa düşülür.¹⁶

B. 1 saylı Protokulun 1-ci maddəsinin şərh

İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi Haqqında Avropa Konvensiyasının 1-ci Protokolunun 1-ci maddəsində qeyd olunur: “Hər bir fiziki və hüquqi şəxs öz mülkiyyətindən maneəsiz istifadə hüququna malikdir. Heç kəs, cəmiyyətin maraqları naminə, qanunla və beynəlxalq hüququn ümumi prinsipləri ilə nəzərdə tutulmuş şərtlər istisna olmaqla, öz mülkiyyətindən məhrum edilə bilməz. Yuxarıdakı müddəalar dövlətin, ümumi maraqlara müvafiq olaraq, mülkiyyətdən istifadəyə nəzarəti həyata keçirmək üçün yaxud vergilərin və ya digər rüsum və cərimələrin ödənilməsinə təmin etmək üçün zəruri hesab etdiyi qanunları yerinə yetirmək hüququnu məhdudlaşdırmır”. *Iatridis Yunanistana qarşı* işində Məhkəmə qeyd edir ki, 1 saylı Protokolun 1-ci maddəsinin birinci hissəsində nəzərdə tutulmuş “mülkiyyət” anlayışı müstəqil məzmunu malik olub, maddi əşyalara sahiblik ilə məhdudlaşmır və milli qanunvericilikdəki formal təsnifatdan asılı deyil. Maddi əşyalar kimi, əmlakı təşkil edən bəzi digər hüquqlar və maraqlar da “mülkiyyət hüququ” kimi tanınmalı və beləliklə, bu maddənin məzmunu baxımından “mülkiyyət” hesab olunmalıdır. “Mülkiyyət” anlayışı “mövcud mülkiyyətlə” məhdudlaşmır və tələblər də daxil olmaqla, ərizəçinin ən azından mülkiyyət hüququndan səmərəli şəkildə istifadənin əldə olunmasına əğlabatan və “qanuni gözləntisi” olan əmlakı da əhatə edə bilər. “Gözlənti” mübahisə obyektinə olan mülki maraqla bağlı hüquqi müddəaya və ya hüquqi akta əsaslandığı halda qanunidir. Hər bir işdə, işin bütün halları nəzərə alınmaqla, bu halların ərizəçiyə 1 saylı Protokolun 1-ci maddəsi ilə qorunan

¹⁴ Theo R. G. van Banning, *The Human Right to Property*, 14 (2002).

¹⁵ Banning, yuxarıda istinad 14-15.

¹⁶ Yenə orada, 171.

maddi marağa hüquq verib-verməməsi müəyyən olunmalıdır.¹⁷ *Sporrong və Lönnroth İsveçə qarşı* işində məhkəmə 1-ci maddənin “3 müxtəlif qaydası”nı nəzərdə tutmuşdur: Protokolun birinci cümləsində əksini tapmış birinci qayda ümumi xarakter daşıyır və mülkiyyətə hörmətlə yanaşma prinsipini elan edir; ikinci cümləsində qeyd olunmuş ikinci qayda əmlakdan məhrum etməni əhatə edir və onu müəyyən şərtlərə tabe edir; üçüncü cümlə isə özündə üçüncü qaydanı ehtiva edərək təsbit edir ki, Razılaşan Dövlətlər digər şərtlərlə yanaşı, mülkiyyətdən ümumi maraqlara müvafiq olaraq istifadəyə nəzarət hüququna malikdirlər. Məhkəmə *Ceyms və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*¹⁸ işində 3 qaydanın bir-biri ilə əlaqədə olmadığını, əslində onların eyni mənanı ifadə etdiyini açıqca qeyd etmişdir. Məhkəmənin çıxardığı qərara görə ikinci və üçüncü qayda birbaşa olaraq mülkiyyətə hörmət hüququna müdaxilə hallarını nəzərdə tutur və əlaqədar işləri şərh edərkən birinci qayda ümumi prinsip kimi əsas götürülməlidir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz üç qaydanın hər biri mülkiyyətə müdaxilənin müxtəlif formalarını nəzərdə tutur. Lakin dördüncü növ müdaxilə də mövcuddur ki, bu müdaxilə vergilərin və ya digər rüsum və cərimələrin ödənilməsini təmin etməyə zərurətin olduğunu göstərir. Bu 1-ci maddənin sonuncu cümləsindən irəli gəlir və mülkiyyətdən istifadəyə nəzarətin forması hesab olunur.

1. Mülkiyyətdən məhrum etmə¹⁹

Protokolun 1-ci maddəsi mülkiyyətə müdaxilənin 2 növünü özündə nəzərdə tutur: mülkiyyətdən məhrum etmə və mülkiyyətə nəzarət. Mülkiyyətdən məhrum etmə şəxsin əmlakından istifadə, sahiblik və sərəncam hüququndan məhrum edilməsidir. Protokolun 1-ci maddəsində qeyd olunduğu kimi, heç kim mülkiyyətindən məhrum edilə bilməz. Lakin 3 hal mövcuddur ki, bu zaman mülkiyyətdən məhrum etmə mümkündür:

1. Qanunla müəyyən edildikdə;
2. Cəmiyyətin maraqları naminə;
3. Beynəlxalq hüququn ümumi prinsiplərindən irəli gələn qaydada.

Mülkiyyətdən məhrum etmə zamanı əmlakın bir yerdən başqa yerə köçürülməsi və ya əmlakın bəzi xüsusiyyətlərini itirməsi başa düşülür.²⁰ Mülkiyyətə nəzarət isə özündə hər hansı bir yerdəyişməni ehtiva etmir. Nəzarət zamanı şəxs mülkə dair istifadə hüquqlarını məhdudlaşdırılmış

¹⁷ Saghinadze və başqaları Gürcüstana qarşı, Application No. 18768/05, (27 May 2010).

¹⁸ James və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı, Application No. 8793/79, 16, (21 February, 1986).

¹⁹ *İngiliscə*: Deprivation of property.

²⁰ Laurent Sermet, The European Convention on Human Rights and Property Rights, 23 (1998).

şəkildə olsa belə saxlayır.²¹ Mülkiyyətdən məhrum etmə 2 yolla tə hazür edə bilər: *əmlakın yerdəyişməsi və de-fakto müsadirə*. Əmlakın yerdəyişməsi dedikdə, mülkiyyətçinin öz əmlakına olan istifadə hüququndan birbaşa olaraq məhrum edilməsi üçün görülən tədbirlər başa düşülür. *Ceyms və başqaları* işində mülkiyyətçinin üzərinə öz əmlakını icarəçiyə satmaq öhdəliyinin qoyulması və icarəçiyə isə satın almaq hüququnun verilməsi²² əmlakın yerdəyişməsi nəticəsində mülkiyyətdən məhrum etmə halına aid edilir.²³ Digər məhkəmə işlərindən birində qeyd olunur ki, əmlakın müvəqqəti olaraq yerinin dəyişdirilməsi mülkiyyətdən məhrum etmə iddialarına əsas vermir. *Poiss Avstriyaya qarşı* məhkəmə işində bəyan edilir ki, iddiaçıların mülkiyyətdən məhrum etmə ilə bağlı iddiaları əhəmiyyətsizdir, çünki müvafiq halda əmlakın yerdəyişməsi müvəqqəti xarakter daşıyırdı.²⁴ Eyni zamanda, əmlakın müvəqqəti itirilməsinin məhrum etmə kimi deyil, məhz mülkiyyətə nəzarət kimi dəyərləndirilməsi ilk dəfə²⁵ *Handyside*²⁶ işində öz əksini tapmışdır. Əgər hər hansı işin faktiki halları hərtərəfli tədqiq edildikdən sonra müsadirənin rəsmi olmadığı müəyyən olunarsa, deməli, de-fakto müsadirə yolu ilə mülkiyyətə müdaxilə həyata keçirilmişdir. De-fakto müsadirə qanuni prosedura əsaslanmasa da,²⁷ *Papamichalopoulos* işində də qeyd olunduğu kimi mövcud vəziyyətdə mülkiyyətçi əmlakını sata, bağışlaya, vəsiyyət edə və digər bu kimi hüquqlarından istifadə edə bilmir, eyni zamanda 28 il ərzində heç bir təzminat almadan mülkiyyətindən məhrum edilmiş vəziyyətdə yaşamağa məcbur olur²⁸ Bu məsələnin tənzimlənməsi ilə əlaqədar hər hansı təşəbbüs olmadığından məhkəmənin çıxardığı qərarın ədalətli olması ilə bağlı fikirlər daha da gücləndi.

i. İctimai maraqlar naminə mülkiyyət hüququndan məhrum etmə

İctimai maraq geniş anlayışdır. Bu halda mülkiyyətdən məhrum etmə demokratik cəmiyyətdə siyasi, iqtisadi və sosial məsələlərin həlli üçün dövlət tərəfindən əmlakın müsadirəsi ilə bağlı qərarın qəbul edilməsidir. Bu, qanun əsasında deyil, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının qərarı əsasında qəbul olunur. İctimai maraqların əsasının nələr təşkil etdiyi xüsusi olaraq milli qanunvericilikdə öz əksini tapmır. Bu mənada icra hakimiyyəti orqanının əsas kimi qəbul etdiyi hallar mübahisə obyektinə çevrilə bilər. İctimai maraq naminə mülkiyyətdən məhrum etmə zamanı cəmiyyətin ümumi maraqları ilə

²¹ Serment, yuxarıda istinad 23.

²² Yuxarıda istinad 18, 4.

²³ Yenə orada 23.

²⁴ Poiss Avstriyaya qarşı, Application No. 9816/82, §64, (29 September, 1987).

²⁵ Yenə orada 23.

²⁶ Handyside Birləşmiş Krallığa qarşı, Application No. 5493/72, (7 December, 1976).

²⁷ Yuxarıda istinad 24.

²⁸ Papamichalopoulos avə digərləri Yunanıstana qarşı, Application no. 14556/89, §43, (24 June, 1993).

şəxsin fundamental hüquqları arasında ədalətli balans qorunmalıdır. Ədalətli balans odur ki, cəmiyyətin maraqları oşəxsin hüquqlarına xələl gəlmədikdə təmin olunur. Şəxsin fundamental hüquqlarından birinə əmlakdan məhrumetmə zamanı həmin şəxsin kompensasiya ilə təmin olunub-olunmamaq istəyinin nəzərə alınması daxildir. Çox zaman şəxslər kompensasiya ilə təmin olunur, digər halda şəxsin əmlakı dəyərində başqa bir əmlakla təmin olunması onun istəyindən asılıdır. *Sporrong və Lönnroth İsveçə qarşı* işində məhkəmə qeyd edir ki, razılaşan dövlətlərin hüquq sistemlərində yalnız müstəsna hallarda əmlak kompensasiya olunmadan məhrum edilə bilər. Bu, təbii ki, effektsiz və səmərəsiz nəticə ilə sonlanacaqdır. Buradan da görüldüyü kimi demək olar ki, əksər hallarda əmlakdan məhrumetmə zamanı şəxs kompensasiya ilə təmin olunmalıdır. Kompensasiyanın dəyərinə gəldikdə, məhkəmə məhrum edilmiş əmlakın dəyərində kompensasiya ilə təmin olunmamasını qeyri-mütənasib hesab edir. Yəni, kompensasiyanın əmlakın bazar dəyəri qiymətində olmasını əsas götürür. Lakin Protokolun 1-ci maddəsi bütün hallarda tam kompensasiya ilə təmin olunmanı istisna edir. İqtisadi islahatlar və ya sosial ədalətin bərpası zamanı ictimai marağın qanuni məqsədi kompensasiyanın tam həcmdə, bazar dəyəri qiymətindən daha az ödənilməsini əsas götürə bilər. Belə olduqda ədalətli balansın təmin olunması sual altında qalır. Buradan belə nəticə hasil olur ki, istisna hallarda cəmiyyətin mənafeyi bir şəxsin mənafeyindən üstün tutula bilər.

ii. Mülkiyyətin müsadirəsi ilə bağlı Sporrong və Lönnroth İsveçə qarşı²⁹ məhkəmə işi

Avropa İnsan Hüquqları Komissiyasına təqdim edilən müsadirə ilə bağlı ilk işlərdən biri olan Sporrong məhkəmə işində İsveçin Stockholm şəhərində müəyyən yenidənqurma əməliyyatlarının aparılması səbəbi ilə dövlət tərəfindən Cənab Sporrong və Xanım Lönnrothun mülkləri də daxil olmaqla bir neçə şəxslərə dair mülklərdə müsadirə icazəsi verilir. Eyni zamanda dövlət müsadirə olunacaq ərazilərə tikinti qadağası qoyur. Sporrongun əmlakına dair müsadirə və tikinti qadağası dəfələrlə tətbiq edilən müddət uzadılmaları ilə birlikdə 23 və 25 il davam etmişdir. Xanım Lönnroth və onun əmlakı ətrafında olan digər mülklərə tətbiq edilən müsadirə və tikinti qadağası isə 8 və 12 il davam etmişdir. Müddət tamamlandıqdan sonra isə həmin ərazilərin yeni salınacaq planda istifadə olunmayacağı bildirilmişdir. Zərərçəkmiş şəxslər mülklərinə edilən müdaxilənin Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının şərtlərini pozduğunu iddia edərək Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə müraciət edirlər. AIHM-də Sporrong və Lönnroth işinə 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi çərçivəsində ətraflı baxılır və gələcəkdə oxşar işlərin həllində bu qərar istifadə olunur. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi məhkəmə

²⁹ Sporrong and Lönnroth İsveçə qarşı, Application No. 7151/75; 7152/75, (23 Sentyabr 1982).

1-ci maddəni təfsir edərkən orada 3 yanaşmanın (mülkiyyətə hörmətlə yanaşma, əmlakdan məhrum etmə, ictimai maraqların nəzərə alınması) mövcud olduğu mövqeyindən çıxış edərək bu qaydanı digər işlərin, həmçinin müvafiq işin həllində rəhbər tutur.

Məhkəmə ilk növbədə müsadirə icazəsi və tikinti qadağasının, uzadılmaların ağlabatan müddətə uyğun olmadığını və nəticədə zərərçəkmiş şəxslərin daşınmaz əmlakları üzərində olan hüquqlarının məhdudlaşdığını təsbit etmişdir. Eyni zamanda məhkəmə bildirmişdir ki, zərərçəkmiş şəxslərin öz mülklərinə dair hüquqları hər nə qədər məhdudlaşsa da, qalmaqda davam edir. Məhkəmə dəfələrlə vurğulayır ki, müsadirə icazəsi üçün ayrılmış müddətin çox uzadılması və xüsusilə də tikinti qadağası şəxslərin öz əmlakı üzərində istifadə hüququna mənfi təsirini göstərmişdir. Məhkəmə müsadirə ilə bağlı bu ilk qərarında mülkiyyətə müdaxilənin ağır şərtlərlə nəticələndiyini qeyd etmişdir. Belə ki, müsadirə nəticəsində həmin mülklərdən istifadə illərcə məhdudlaşdırılmış və hətta mülkiyyət hüququnun itirilməsi dərəcəsinə gəlib çıxmışdır. AİHM işi mülkiyyətçilərin əmlaklarından istifadə etmək, kirayələmək, satmaq və s. kimi hüquqlarının məhdudlaşması və bunun həmin şəxslərə nə dərəcədə ziyan vurması aspektindən dəyərləndirəcəyini bildirmişdir.

AİHM son olaraq qərarında Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 1 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsinin hər iki iddiaçıya münasibətdə pozulması faktının olduğunu təsbit etmişdir.³⁰

III. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququnun Azərbaycanada tətbiqi təcrübəsi

Azərbaycanın müasir inkişaf dövründə hüquqi dövlət quruculuğu və insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində səylərin gücləndirilməsi dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edilmişdir. Hazırda Azərbaycanın yaşadığı yeni inkişaf mərhələsi insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində aparılan ardıcıl islahatların davam etdirilməsini şərtləndirir. 2001-ci il yanvar ayının 25-də AR Milli Məclisi 1950-ci il AİHK və onun 1, 4, 6 və 7 sayılı Protokollarını müvafiq bəyanatlar və qeyd-şərtlərlə ratifikasiya etmiş və həmin aktlar 15 aprel 2002-ci ildə qüvvəyə minmişdir. Azərbaycan Respublikası Konvensiyanın ratifikasiya edilməsinə dair Qanunun köməyi ilə AİHM-in Azərbaycan Respublikasına qarşı qəbul etdiyi qərarlarının dövlətdaxili münasibətlər sferasında məcburiliyini tanımışdır.

*Axverdiyev Azərbaycanla qarşı*³¹ işində, ərizəçi Ədalət Əli oğlu Axverdiyevin iddialarından biri də İnsan Hüquqları və əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 1-ci maddəsinin tələblərinin

³⁰ Yenə orada, 26.

³¹ Axverdiyev Azərbaycanla qarşı, 76254/11 №-li ərizə, (29 yanvar 2015-ci il).

pozulmasıdır. Ərizəçinin Bakı şəhəri Xutor qəsəbəsində yerləşən evin mülkiyyət sənədinə malik olmasına baxmayaraq, evin altındakı torpaq sahəsi şəxsin mülkiyyəti kimi sənədləşdirilməmişdir. 14 may 2004-cü il tarixində Bakı Şəhəri İcra Hakimiyyətinin (bundan sonra BŞİH) başçısı Bakı şəhərinin görünüşünün yaxşılaşdırılması məqsədilə onun müxtəlif hissələrinin bir neçə şirkət arasında bölünməsi haqqında sərəncamı ilə bağlı həmin ərazidə yaşayan şəxslərin köçürülməsi məqsədilə Nərimanov rayon İcra Hakimiyyəti (bundan sonra NRİH) yeni evlərin inşasının Azyevro LAU MMC inşa şirkətinə həvalə edilməsi barədə sərəncam imzalanmışdır.

Ərizəçi bildirmişdir ki, NRİH-nin işçilərinin şifahi tələbində həmin əmlakın əvəzində köçürülmüş qəbiristanlıq ərazisində yerləşən A.M.Cuma küçəsində tikilən beş otaqlı 123 kv.m. olan yeni mənzilə yaşayış orderini qəbul etməyi tələb etmişlər. Ərizəçinin tələbi isə ev və evin altındakı torpağın bazar dəyəri qiymətində kompensasiya olunmasıdır. Ev sahibinin çıxarılması və evin sökülməsinə görə ərizəçi mülkiyyət hüququndan istifadənin pozulduğunu iddia etmişdir.

Hökumət bildirmişdir ki, ərizəçinin evi “BŞİH-nin 14 may 2004-cü il tarixli sərəncamına əsasən ictimai ehtiyaclar üçün dövlət orqanları tərəfindən alınmışdır”.³² Həmin evləri “gecəqonduya” bənzədərək şəhərin görünüşünə xələl gətirdiyini əsas gətirmişdir.

Məhkəmə qeyd edir ki, mülkiyyətin alınmasının 1 saylı Protokolun 1-ci maddəsinə müvafiq olması üçün üç şərtə əməl olunmalıdır: o, milli orqanlar tərəfindən qanunsuz hərəkətləri istisna edən, “qanunla nəzərdə tutulmuş şərtlərə” uyğun olaraq həyata keçirilməlidir; “ictimai marağa” uyğun olmalıdır və mülkiyyətçinin hüquqları və cəmiyyətin maraqları arasında ədalətli tarazlığı müəyyən etməlidir.³³ İlk növbədə, milli orqanlar tərəfindən köhnə Mənzil Məcəlləsinin (1982) bir sıra müddəalarına istinad olunmuşdur və həmin müddəalar “Dövlət və ya ictimai mənzil fonduna” aid olan mənzillərin sakinlərinin köçürülməsi və onların mənzildən çıxarılması ilə bağlı idi və şəxsi mülkiyyətdə olan mənzillərə tətbiq oluna bilməzdi. Məhkəmə qərarı olmadan həmin orqanlara şəxsin mülkiyyətinin alınması və onun mənzilindən çıxarılması səlahiyyəti verilmirdi. Şəxsi mülkiyyətin dövlət tərəfindən satın alınması ilə bağlı qərarın qəbul olunmasında Nazirlər Kabineti səlahiyyətli orqan olmuşdur. Bu əsaslara görə, 1 saylı Protokolun 1-ci maddəsində nəzərdə tutulan mülkiyyətin alınmasının ilk şərti olan milli orqanlar tərəfindən “qanunla nəzərdə tutulmuş şərtlərə” uyğun həyata keçirilməmişdir. Sonda Ərizəçinin öz mülkiyyətindən qanunsuz olaraq məhrum edilməsi və özbaşına şəkildə müəyyən olunmuş qanunsuz kompensasiyanı qəbul etməyə məcbur edilməsi qeyd olunur. Buna müvafiq

³² Yenə orada, §63.

³³ Yenə orada, §81.

olaraq məhkəmə 1 saylı Protokolun 1-ci maddəsinin pozulması ilə bağlı qərar qəbul edir.³⁴

Nəticə

Göründüyü kimi hər dövrün mübahisəli məsələsi olan mülkiyyətdən məhrumetmə milli və beynəlxalq təcrübədə bir sıra çatışmazlıqlarla üz-üzədir. Mülkiyyətlə bağlı münasibətlərin mürəkkəb xarakteri onu deməyə əsas verir ki, bu sahədə formalaşan presedentlər arasındakı ziddiyyətli məqamlar vahid tənzimləməni tələb edir. 1 saylı Protokolun 1-ci maddəsində mülkiyyətdən məhrumetməyə əsas verən hallar şəxsin fundamental hüquqlarından biri olan mülkiyyət hüququna xələl gətirmir. Bu əsaslardan biri olan ictimai maraqlar naminə mülkiyyətdən məhrumetmə ən az digərləri qədər hər bir dövlətin milli qanunvericiliyində tənzimlənməsi tələb olunan vacib əsaslardandır. Yəni, cəmiyyətin maraqları naminə mülkiyyətdən məhrumetmə zamanı məhrumetmənin məhz hansı hallara şamil olunmasının əsaslarının milli qanunvericilik sistemlərində öz əksini tapmasını labüd edir. Bununla yanaşı, AİHM qərarlarının beynəlxalq səviyyədə vacib əhəmiyyətli olduğuna baxmayaraq, bu sahədə qeyri-müəyyənliklərin mövcudluğu mübahisələrin yaranmasına səbəb olur. Mübahisə obyektlərindən biri kimi mülkiyyətdən məhrumetmə tətbiq olunan vasitə və üsulların vahid qaydasının müəyyən edilməsini zəruri edir. Nəticə olaraq, müvafiq məsələ ilə əlaqədar səmərəli həll üsulu kimi, bu sahədə qəbul edilmiş qərarlarda az da olsa qeyri-müəyyənliklərin qarşısının alınması üçün müvafiq tənzimləmə ilə bağlı vahid qaydanın müəyyənləşdirilməsi nəzərə alınmalıdır.

³⁴ Yenə orada, §100.